

ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ УВИРАЗНЕННЯ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ

У статті розглядається питання доцільності використання тренінгової системи в розвитку виразності мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів; подано аналіз навчально-виховних планів фахової підготовки педагогічних факультетів Півдня України; з'ясовано потенційні можливості фахових дисциплін у здійсненні процесу виразності мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Ключові слова: вихователь, виразності мовлення, тренінг.

Постановка й дослідження проблеми збагачення, виразності мовлення майбутніх вихователів зумовлені реформуванням системи вищої освіти в Україні. Водночас спостерігаємо суперечності між навчанням у ВНЗ та практичною діяльністю вихователів. Проблеми виразності мовлення студентів педагогічних факультетів присвячено низку досліджень (Г. Ткачук, Т. Маркотенко, Л.Прокіпенко тощо). Попри наявні теоретико-методичні наукові розвідки, зауважимо, що означені дослідження торкаються лише "верхівки айсбергу", порушують лише частину безмежного загалу мовної підготовки майбутніх фахівців дошкільної системи освіти. Метою цієї публікації є з'ясування доцільності використання тренінгової системи як однієї з форм роботи над виразністю мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Для визначення ефективності розвитку виразності мовлення у майбутніх вихователів з'ясувалися можливості навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі освіти щодо фахової підготовки студентів. Завдання цього етапу дослідження - аналіз та діагностика існуючих змісту, форм і методів фахової підготовки майбутніх вихователів, стану сформованості в них комунікативної компетенції, та вирішення завдань з розвитку виразності мовлення. Мета і завдання дослідження не можуть бути реалізовані повною мірою без урахування принципу системності. Системність знань, умінь і навичок є головною умовою цілісності в засвоєнні знань. З метою аналізу змісту фахової підготовки студентів ми розглянули чинні навчальні плани й програми спеціальності "Дошкільне виховання".

До навчального плану спеціальності "Дошкільне виховання" включено різноманітні гуманітарні дисципліни. Найбільшого значення для нашого дослідження мають такі навчальні курси: "Культура мовлення та виразне читання", "Дитяча література", "Дошкільна лінгводидактика", "Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку в дошкільних навчальних закладах", "Дитяча психологія", "Загальна психологія", "Педагогіка", "Педагогічна майстерність", "Вступ до спеціальності" та спецкурс "Риторика та основи виразного читання" тощо. Аналіз навчальних програм гуманітарних, психолого-педагогічних дисциплін щодо змістового компонента формування комунікативної компетенції виявив такі моменти. Курс "Вступ до спеціальності" зорієнтований на ознайомлення студентів з основами майбутньої професійної діяльності та особливостями підготовки до неї у вищому закладі освіти. Студенти дізнаються про професійно необхідні знання, навички, вміння, якості та властивості майбутнього фахівця, якими вони повинні оволодіти в період навчання.

При вивченні курсу "Загальна психологія" студенти отримують методологічні знання про діяльність та особистість як її суб'єкт, про спілкування як особливий вид діяльності, про психічні новоутворення в структурі особистості (знання, навички, вміння) та їх формування, про пізнавальні процеси людини, особистісні властивості та якості.

Основою у формуванні комунікативної компетенції є дисципліна "Культура мовлення та виразне читання", яка викладається на першому курсі. Продовжує цикл риторичних дисциплін спецкурс "Риторика та основи виразного читання", який включає в себе 24 години: з них 6 годин – лекційні, 18 – практичні заняття. 2 години відводиться згідно навчального плану на залік. Програма цієї дисципліни включає такі теми: "Статус сучасної риторики та її зв'язок з іншими науками", "Педагогічна риторика", "Мовленнєва діяльність та аналіз мовленнєвих дій", "Масова комунікація та риторика", "Особливості педагогічного мовлення вихователя-логопеда", "Лінгвістичний аналіз тексту", "Мовленнєвий етикет та риторика" тощо. Позитивним є те, що в процесі вивчення риторики студенти послідовно вдосконалюють комунікативні вміння і навички набуті упродовж навчання 1-3 курсів, займаються аналізом мовленнєвих дій, вивчають мовленнєвий етикет тощо. Навчання здійснюється у різноманітних формах: лекції, практичні заняття, самостійна робота тощо. Водночас необхідно відзначити й недоліки цих курсів.

Основною вадою педагогічного процесу сьогодення є відсутність органічного синтезу навчальних дисциплін щодо підвищення професійної кваліфікації, виховання творчої індивідуальності, оволодіння мовленнєвою технікою, формування умінь і навичок виразного читання у майбутніх вихователів. Кількість годин, що відведена в навчальних планах на предмет "Культура мовлення та основи виразного читання" реально не збігається з кількістю годин, що має витратитись на формування умінь і навичок виразного читання. Тому великий обсяг теоретичної інформації студентам доводиться засвоювати самостійно; за вимогами Європейської системи освіти - понад 60% інформації. Матеріалом у мистецтві слова є творчість студента. Педагог повинен вміти зацікавити студента своїми завданнями, надихнути його на їх виконання, збудити уяву, індивідуальну фантазію, підвести на шлях самостійного творчого процесу. Звісно, що за умов розподілу навчального матеріалу і відсотковому співвідношенні (40% аудиторний час; 60% час для самостійного опрацювання матеріалу, часу на формування комунікативної компетенції та розвиток виразності мовлення майбутніх вихователів практично не залишається.

В умовах сучасного університету на вивчення курсу "Культура мовлення та виразне читання" відводиться 54 години (18 годин лекцій, 18 годин практичних занять, 18 годин самостійної роботи студентів). Такий обсяг годин з мовної підготовки як професійно необхідної для майбутніх вихователів вважаємо недостатнім. Для порівняння: А. Капська пропонує програму курсу "Основи красномовства", розраховану на 70 годин аудиторних занять (з них 16 годин лекцій, 54 - практичних) [14:83 - 88]. Г. Сагач для студентів гуманітарних факультетів, передбачено 16 годин лекцій і 38 - практичних (всього 54 аудиторні години) [13]. Д. Ваганова пропонує робочу програму курсу "Риторика", розраховану на 280 годин [5:394 - 401].

Аналіз навчального процесу й фахової підготовки, зокрема, показав: Практичні заняття проводяться в групах по 25 – 30 студентів. Така наповненість академічних груп утруднює процес індивідуалізації навчання, без якого неможливий розвиток виразності мовлення, що тісно пов'язаний із здібностями студентів, їхнім особистим досвідом, індивідуально-типологічними особливостями тощо.

На самостійну роботу студентів у межах курсу "Культура мовлення та виразне читання" відводиться лише 72 год. (за умов неможливості здійснення всебічного контролю за виконанням самостійної роботи та протіканням процесу розвитку виразності мовлення кожного студента). Потенційні можливості не можуть бути повністю реалізовані через відсутність годин на індивідуальну роботу викладача із студентами й недостатньому контролю за її виконанням.

Проаналізувавши інші психолого-педагогічні дисципліни, можна дійти висновку, що хоча вони й мають значний потенціал щодо формування комунікативної компетенції та розвитку виразності мовлення майбутніх вихователів, але вивчення цих курсів не передбачає цілеспрямованості цього процесу. Слабко організовані й міжпредметні зв'язки цих дисциплін. Навчання проводиться здебільшого розрізнено, в рамках окремих навчальних предметів, що забезпечують підготовку з конкретної галузі науки. Вся ж робота з інтеграції знань та умінь, що набуваються в ході вивчення окремих дисциплін, покладається виключно на студентів.

Великі можливості щодо розвитку виразності мовлення вихователів має і соціально-психологічний тренінг, але за чинною програмою він переважно спрямований на самопізнання й удосконалення власне комунікативних якостей студентів. Такі важливі компоненти комунікативної компетенції, як мисленнєвий та мовленнєвий залишаються здебільшого поза увагою. Формування комунікативної компетенції майбутніх вихователів та розвиток виразності мовлення має охоплювати весь період навчання у ВНЗ і передбачати системний підхід (зміст кожної навчальної дисципліни має містити певну кількість годин та перелік завдань, спрямованих безпосередньо на формування або вдосконалення різних аспектів комунікативної компетенції).

Щодо методів навчання, то вони не завжди підпорядковані ідеї активізації пізнавальної діяльності, не завжди базуються на суб'єкт-суб'єктній взаємодії, часто мають репродуктивний характер. У навчальному процесі й щоденній роботі викладачів здебільшого діє традиційна загальноприйнята схема: подання інформації викладачем; сприйняття, осмислення, конспектування, заучування інформації студентом; відтворення заведеної інформації студентом для контролю й оцінювання викладачем. Така технологія базується на чіткій настанові – все те, що викладене в програмі, підручнику, лекціях студент повинен знати й уміти відтворювати. Тому лекції переважно є суто інформаційними. Значна частина часу на практичних заняттях відводиться на усвідомлення й узагальнення теоретичних питань, що здійснюється здебільшого в процесі репродуктивного відтворення лекційного матеріалу. Як свідчать бесіди з викладачами та студентами, не завжди ставиться вимога щодо виразності мовлення у навчанні (під час відповідей студентів на практичних заняттях, виступів на семінарах, конференціях, участі в навчальних бесідах і дискусіях тощо).

Належної уваги в практиці навчання, на жаль, не приділяється вивченню та вихованню мотивації учіння студентів. Всі зусилля викладачів спрямовані передусім на вдосконалення методичного апарату навчального процесу, тоді як саме управління мотиваційною сферою студентів є важливим чинником активізації їхньої пізнавальної діяльності.

Не реалізованим залишається потенціал соціально-психологічного тренінгу (СПТ) як форми підвищення комунікативної компетентності, розвитку мисленнєво-мовленнєвих та комунікативних здібностей, розвитку виразності мовлення майбутніх вихователів.

Уточнення й коригування вимагає і програми курсів "Культура мовлення та виразне читання" і "Риторика та основи виразного читання", а саме: забезпечення професійно-педагогічної спрямованості змісту навчання, розширення практичної підготовки, організації ефективної самостійної роботи студентів, встановлення міжпредметних зв'язків з іншими дисциплінами, які можуть сприяти процесу виразності мовлення вихователів.

Отже, в процесі аналізу вищезгаданих навчальних дисциплін спеціальності "Дошкільне виховання" виявлено значні потенційні можливості щодо розвитку виразності мовлення у майбутніх фахівців. Поряд із цим наявні чинники, що послаблюють комунікативну підготовку, негативно відбиваються на процесі формування комунікативної компетенції.

Однією з форм розвитку виразності мовлення майбутніх вихователів вважаємо комунікативний тренінг. Деякі теоретичні позиції щодо термінування поняття "тренінг" та методичні аспекти проведення тренінгів вже висвітлено нами в попередніх роботах.

Останні двадцять років ХХ століття, як зазначають психологи, виділяються тим, що практична психологія з кожним роком усе ширше використовува-

групові форми роботи, серед яких особливе місце займають тренінги. Вони є найбільш динамічними в розвитку методології й методів соціальної психології. Своєю ефективністю, конфіденційністю, внутрішньою відкритістю, психологічною атмосферою, індивідуальною й груповою рефлексією та іншими явищами тренінг приваблює всіх його учасників і зацікавлює тих, хто не брав у ньому участі.

Складаються будь-якого групового тренінгу, з огляду на його структуру, є: цілі й завдання; принципи, на яких проводиться робота групи; роль і функції ведучого тренінгу; використовувані методичні засоби та прийоми. Феномен тренінгу, особливо соціально-психологічного насамперед у тому, що безпосередні учасники одержують таку підготовку, яка відповідає вимогам сучасного життя. Останні розв'язуються за допомогою тренінгів різних напрямів і шкіл. Перші тренінгові групи, спрямовані на підвищення компетентності в спілкуванні, були організовані учнями К. Левіна в США й одержали назву Т-групи. Соціально-психологічний тренінг одержав широке розповсюдження й у вітчизняній практиці. В 1982 році вийшла перша фундаментальна наукова праця Л.А. Петровської, присвячена теоретичним і методичним аспектам соціально-психологічного тренінгу (СПТ). СПТ спрямований на розвиток особистості, формування комунікативних умінь і навичок, засвоєння міжособистісної взаємодії. Саме СПТ є найперспективнішим методом психолого-педагогічної підготовки фахівців різних галузей, особливо тих, які пов'язані з різноманітними людськими контактами. Результати тренінгу не можна зводити лише до розвитку когнітивного компонента (навчання), завдяки йому в кожного учасника формується адекватне розуміння самого себе і корекція самооцінки, відбувається вивчення індивідуалізованих прийомів міжособистісної взаємодії для підвищення її ефективності. У цьому контексті тренінг може бути ефективним методом підготовки молодих фахівців до професійної діяльності. У зв'язку з тим, що за останні роки тренінги набули широкого використання для підготовки фахівців різних галузей, то, звичайно, поняття "тренінг" має більш універсальне застосування порівняно з поняттям "соціально-психологічний тренінг". Водночас у змісті зазначених вище понять є багато спільного, наприклад, методологія й методика їх ведення тощо.

Отже, підсумовуючи вищесказане, дійшли висновку, що тренінг має за мету закріплення знань з певної галузі, багаторазове вправлення та тренування у виробленні певних конкретних умінь і навичок. Дотично мети нашого дослідження з'ясуємо сутність поняття комунікативний тренінг. Комунікативний тренінг передбачає вироблення, вдосконалення і закріплення комунікативних умінь і навичок, що необхідні для оволодіння мистецтвом виразного читання та розповідання.

Тренінговими групами називають спеціально створені невеликі групи, учасники яких за допомогою тренера (експериментатора) беруть участь у своєрідному досвіді інтенсивного спілкування, орієнтованого на набуття навичок, компетентності в розв'язанні певних завдань соціальної діяльності. Тренінг надає можливість стати учасником процесу, тобто отримати досвід участі в груповій роботі.

Специфічними рисами тренінгів, за А.Г. Дербеньовою, є: дотримання низки принципів групової роботи; спрямованість на психологічну допомогу учасникам групи в саморозвитку, при цьому допомогу надає не тільки (а часом — і не стільки) ведучий, скільки самі учасники; наявність більш-менш постійної групи; визначена просторова організація (найчастіше — робота в зручному ізолюваному приміщенні, де учасники здебільшого сидять у колі); акцент на взаєминах між учасниками групи, які розвиваються та які аналізують у ситуації "тут і тепер"; застосування активних методів групової роботи; об'єктивація суб'єктивних почуттів і емоцій учасників групи щодо одне одного та того, що відбувається в групі, вербалізована рефлексія; атмосфера розкутості й вільного спілкування між учасниками, клімат психологічної безпеки [1:73]. Важливою загальною рисою тренінгів є їх стабільність, зумовлена соціально-психологічними закономірностями розвитку малої групи.

У процесі будь-якого тренінгу можна визначити три стадії: початкова; робоча; завершальна. Тренінг як форма групової роботи завжди відображає певний напрям, якими керується психолог, що проводить тренінгові заняття. Таких напрямів є декілька: тренінг як своєрідна форма дресури, за якої неухильними маніпулятивними прийомами шляхом позитивного підкріплення формуються потрібні форми поведінки, а за допомогою негативного підкріплення "стираються" шкідливі, непотрібні; тренінг як тренування, в результаті якого відбувається формування і відпрацювання вмінь і навичок ефективного поведінки; тренінг як форма активного навчання, метою якого є насамперед передавання психологічних знань, а також розвиток деяких умінь і навичок; тренінг як метод створення умов для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів розв'язання власних психологічних проблем.

Різне розуміння психологічного змісту тренінгу знаходить своє відображення й у розмаїтості термінів, що позначають фахівця, який проводить тренінг: ведучий, керівник, директор групи, тренер, експерт, фасилітатор та ін. Звісно, неможливо точно визначити, до якого з згаданих вище видів належить той чи той тренінг, оскільки зазвичай тренер висуває декілька задач, розв'язання яких може здійснюватися за допомогою різноманітних методик різної спрямованості.

Для побудови тренінгового процесу потрібно чітко усвідомлювати мету та завдання тренінгу, а також визначити основні його суб'єкти. Існують три типи суб'єктів тренінгового процесу: 1. Тренер, який займається переважно організаційно-управлінською діяльністю і визначає цільову спрямованість тренінгу, його змістове наповнення та способи роботи учасників. 2. Робоча група як самостійний суб'єкт колективної діяльності й дослідливості, зі своєю специфічною груповою динамікою, своїми метою, настановами, правилами тощо. 3. Кожен конкретний індивід як учасник тренінгу, який має власні мотиви й мету участі, уявлення про спосіб роботи, очікування щодо результатів.

Залежно від мети та задач тренінгу тренер обирає ті чи ті техніки й прийоми. Отже, техніки та прийоми є не більш ніж інструментом, результат застосування якого залежить не стільки від якості цього інструмента, скільки від особистості майстра, який із ним працює.

Існує низка засобів та технік організації групової взаємодії, які можна використовувати в будь-якій з обраних форм групової роботи. Найтипівші техніки організації групової взаємодії в процесі тренінгу представлено в таблиці.

Таблиця

<i>Техніки організації групової взаємодії у процесі проведення тренінгу</i>		
№ з/п	Засоби	Характеристика
1	Дискусії	Організація обговорення з приводу спірного питання, де учасники мають будувати аргументацію власної позиції
2	Рольові ігри	Програвання сценки (ситуації) учасниками на заданий сюжет із фіксованими ролями (можлива коротка характеристика кожної ролі: "важкий підліток", "неввічлива людина" тощо)
3	Ділові ігри	Програвання ситуацій ділового спілкування/ взаємодії на визначену тему
4	Вправи мікрогрупах	Завдання групі, спрямовані на знайдення відповіді на запитання та/або відпрацювання певної навички
5	Шерінг/ рефлексія	Зворотний зв'язок: учасники звітують про отриманий досвід; про те, чого навчилися впродовж заняття.
6	Моделювання	Конструювання моделей ситуативної взаємодії
7	Супервізія	Організація консультативної підтримки учасників під час підготовки та після проведення власних проєктів групової роботи
8	Експерт-аналіз	Як окремий навчальний блок може бути частиною тренінгових програм. Мікрогрупа учасників висуває критерії аналізу проєкту групової роботи (міні-лекція, презентація, міні-тренінг, тренінгове заняття) та має оцінити запропонований фрагмент

Отже, підсумовуючи вищесказане, вважаємо за доцільне подальшу розробку комунікативних тренерів, основною метою яких є розвиток у виразності мовлення майбутніх вихователів. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробці системи тренінгів, що сприяють процесу у виразності мовлення майбутніх вихователів.

ЛІТЕРАТУРА

- Адміністратору школи. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / уклад. А.Г. Дербеньова, А.В. Кунцевська. – Х.: Вид група "Основа", 2009. – 191 с.
- Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С.Бацевич. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
- Беленька Г.В. Вихователь дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання: монографія / Г.В. Беленька. – К.: Світич, 2006. – 304 с.
- Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
- Вагапова Д.Х. Риторика в интеллектуальных играх и тренингах / Д.Х. Вагапова. – М.: Цитадель, 1999. – 460 с.
- Гриб В.П. Постановка мовного голосу: метод. Рекомендації, поради та вправи для практичних занять / В.П.Гриб. – Луцьк: Вежа, 2001. – 26 с.
- Дороз В.Ф. Методика викладання української мови у вищій школі: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 176 с.
- Єлісєвенко Ю.П. Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення: Навчальний посібник / [За ред. В.В.Різуна]. – К.: Атіка, 2008. – 204 с.
- Зайцева Т.В. Теория психологического тренинга. Психологический тренинг как инструментальное действие / Т.В. Зайцева. – СПб: Речь, М.: Смысл, 2002. – 78 с.
- Зарецкая Е.Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации / Е.Н. Зарецкая. – М.: Дело, 1998. – 480 с.
- Зимняя И.А. Ключевые компетенции как резульативно-целевая основа компетентного подхода в образовании / И.А. Зимняя. – М.: Педагогика, 2004. – 265 с.
- Зязюн І.А. Педагогічна майстерність вчителя як мистецька дія: Посібник для вчителів //Рідна школа. – 1995. – № 7-8.
- Сагач Г.М. Золотослів: Навч. посіб. для середніх і вищих навч. закл. / Г.М. Сагач. – К., "Райдуга", 1993. – 378 с.
- Соціальна педагогіка: Навч.-метод. посіб. [за заг. ред. А.Й. Капської]. – К.: ІЗМН, 1998. – 220 с.